

Avoin

Utinen kuuluu aihealueisiin

Siviilioikeus <<https://www.edilex.fi/aihealueet/Siviilioikeus/uutiset>>

,
Työ- ja sosiaaioikeus <<https://www.edilex.fi/aihealueet/Työ- ja sosiaaioikeus/uutiset>>

,
Julkisoikeus <<https://www.edilex.fi/aihealueet/Julkisoikeus/uutiset>>

1.4.2026 11.55

Vierashuoneessa työoikeuden emeritusprofessori OTT, VTK Seppo Koskinen: Yhdenvertaisuus kriisiajassa – perusoikeus paineen alla

Kriisit koettelevat oikeusvaltiota usein samoista kohdista, mutta eri tavoin. Kun tutkimuksenvapaus joutuu paineeseen, asiantuntijuus politisoituu; kun kansanedustajan tai valtuutetun vapaa mandaatti kaventuu, edustuksellinen demokratia horjuu; ja kun sananvapautta aletaan punnita kriisin hyväksyttävyyden kautta, julkinen keskustelu yksipuolistuu. Näissä kolmessa aiemmassa tarkasteluni kohteessa kriisi näyttäytyi vallankäytön keskittymänä – paikkana, jossa poikkeuksesta uhkaa tulla uusi sääntö.

Yhdenvertaisuus tuo tähän kokonaisuuteen vielä yhden, usein huomaamattomamman ulottuvuuden. Se ei kohdistu ensisijaisesti instituutioihin tai julkiseen puheeseen, vaan ihmisiin: työntekijöihin, viranhaltijoihin ja virkamiehiin, joiden asema kriisissä määrittyy hallinnollisten ratkaisujen, työnantajavallan ja hyväksyttävän perusteen tulkintojen kautta. Juuri tässä arjen tasossa ratkaistaan, onko perusoikeuksien suoja kriisiaikana todellista vai vain normaaliajan julistusta. Yhdenvertaisuus paljastaa, kestääkö oikeusvaltio painetta silloin, kun kiire, turvallisuus ja tehokkuus houkuttelevat sivuuttamaan työelämän arjessa sen vaativimman periaatteen, tasavertaisen kohtelun.

Suomen perustuslain 6 § asettaa yhdenvertaisuuden oikeusjärjestyksen keskiöön. Säännös ilmaisee yksiselitteisesti, että ihmiset ovat yhdenvertaisia lain edessä (1 momentti) eikä ketään saa ilman hyväksyttävää perustetta asettaa eri asemaan henkilöön liittyvien ominaisuuksien tai mielipiteiden perusteella (2 momentti). Kyse ei ole ainoastaan syrjintäkiellosta

yksittäistapauksissa, vaan koko julkisen vallan toimintaa ohjaavasta periaatteesta, jonka tulisi läpäistä lainsäädäntö, hallinto ja lain soveltaminen kaikissa olosuhteissa.

Kriisiaikana yhdenvertaisuus joutuu kuitenkin erityisen kovalle koetukselle. Turvallisuustilanteen heikentyessä, poikkeusolojen uhatessa tai yhteiskunnallisen paineen kasvaessa julkinen valta joutuu tekemään nopeita ja usein karkeita rajanvetoja. Tällöin syntyy väistämättä tilanteita, joissa yksilöitä tai ryhmiä kohdellaan eri tavoin esimerkiksi mielipiteiden, taustan, kielen tai kansalaisuuden perusteella. Vaikka erotteluja voidaan perustella tehokkuudella, turvallisuudella tai kansallisella edulla, perustuslain näkökulmasta ratkaisevaa on aina kysymys hyväksyttävästä perusteesta – ja sen suhteellisuudesta.

Yhdenvertaisuuden merkitys ei kriisissä vähene, vaan päinvastoin korostuu. Juuri poikkeuksellisissa oloissa paljastuu, onko perusoikeuksien suoja todellista vai ainoastaan normaaliajan julistus. Perustuslain 6 § toimii tällöin mittapuuna, jolla arvioidaan, missä määrin kriisitoimet perustuvat asiallisiin ja objektiivisiin syihin ja missä vaiheessa ne alkavat heijastaa pelkoa, leimaamista tai enemmistön näkökulmaa vähemmistöjen kustannuksella.

Perustuslain 6 §:n 2 momentti konkretisoi yhdenvertaisuuden periaatetta luettelemalla joukon henkilöön liittyviä perusteita, joiden nojalla erilaiseen kohteluun suhtaudutaan erityisen pidättyvästi. Kyseisen momentin mukaan ketään ei saa ilman hyväksyttävää perustetta asettaa eri asemaan sukupuolen, iän, alkuperän, kielen, uskonnon, vakaumuksen, mielipiteen, terveydentilan, vammaisuuden tai muun henkilöön liittyvän syyn perusteella.

Luettelo ei ole sattumanvarainen, vaan heijastaa historiallisesti ja yhteiskunnallisesti herkkiä syrjintäperusteita, joiden kohdalla vallankäyttö on toistuvasti osoittautunut ongelmalliseksi. Kriisiaika ei poista näiden perusteiden merkitystä, mutta se voi muuttaa arviointikehystä: kysymys ei ole siitä, voidaanko yhdenvertaisuudesta luopua, vaan siitä, milloin ja millä edellytyksillä erilainen kohtelu voi olla perusoikeusjärjestelmän kannalta hyväksyttävää. Seuraavaksi tarkastelen näitä syrjintäperusteita tarkemmin.

1 Yhdenvertaisuus kriisiajassa ja eri syrjintäperusteet

Sukupuoli, ikä ja alkuperä perustuslain 6 §:n valossa

Sukupuoli on perustuslain 6 §:n 2 momentin ensimmäinen nimenomaisesti mainittu peruste, mikä kuvastaa sen keskeistä asemaa yhdenvertaisuussäännöksen ytimessä. Sukupuoleen perustuva erottelu on lähtökohtaisesti epäilyttävää ja edellyttää vahvaa oikeudellista perustelua. Normaalioloissa hyväksyttävän perusteen kynnyks on korkea, ja kriisiaika ei tätä lähtökohtaa muuta – mutta se voi tuoda esiin tilanteita, joissa biologisiin tai tosiasiallisiin eroihin nojaava erottelu nousee esiin.

Kriisitilanteissa, erityisesti sotilaallisissa tai väestönsuojeluun liittyvissä tilanteissa, sukupuoleen perustuva erilaistaminen on historiallisesti ollut yleistä. Esimerkiksi asevelvollisuuden sukupuolittuneisuus on ollut pitkään hyväksytty poikkeus yhdenvertaisuudesta. Tällöin hyväksyttävä peruste on rakennettu sekä biologisiin oletuksiin että yhteiskunnalliseen järjestelmään, jossa maanpuolustusvelvollisuus on järjestetty tietyllä tavalla. Oikeudellisesti ratkaisevaa ei kuitenkaan ole perinne tai tehokkuus sinänsä, vaan se, onko sukupuoleen perustuva erottelu edelleen välttämätön ja oikeasuhtainen tavoiteltuun päämäärään nähden.

Kriisiaikana sukupuoleen liittyvä eriarvoistuminen voi ilmetä myös epäsuorasti. Jos esimerkiksi evakointia, työvelvoitteita tai sosiaaliturvaa koskevat ratkaisut perustuvat oletuksiin sukupuolirooleista, vaarana on, että muodollisesti neutraalit toimet johtavat tosiasiallisesti sukupuoliperusteiseen erilaiseen kohteluun. Tällaisissa tilanteissa hyväksyttävän perusteen arviointi edellyttää erityistä huolellisuutta: kriisin aiheuttama kiire ei oikeuta nojaamaan stereotyyppisiin oletuksiin tai yleistykseen. Sukupuolen kohdalla voidaan todeta, että kriisiaika voi korkeintaan kaventaa hyväksyttävän perusteen arviointiin liittyvää liikkumavaraa, mutta se ei madalla perusoikeusjärjestelmän vaatimuksia. Päinvastoin: mitä vakavammasta puuttumisesta on kyse, sitä painavampaa ja täsmällisempää perustelua edellytetään.

Ikä poikkeaa monista muista perustuslain 6 §:ssä mainituista perusteista siinä, että se on dynaaminen ja väistämättä kaikkia koskeva ominaisuus. Ikään perustuva erilaistaminen on oikeudellisessa arvioinnissa usein hyväksyttävämpää kuin esimerkiksi sukupuoleen tai alkuperään perustuva erottelu, mutta kriisiaikana siihen liittyvät riskit korostuvat. Kriisitilanteissa ikäryhmien erilainen kohtelu voi perustua suojelutarkoitukseen. Pandemiatilanteessa iäkkäitä henkilöitä voidaan suojata rajoituksilla, jotka eivät koske nuorempia ikäryhmiä. Vastaavasti nuoriin voidaan kohdistaa velvoitteita, joita ei aseteta lapsille tai vanhuksille. Tällaisessa sääntelyssä hyväksyttävä peruste liittyy usein terveydelliseen riskiin tai toimintakykyyn, ja se voi olla perusoikeusjärjestelmän kannalta hyväksyttävä, mikäli toimenpiteet ovat välttämättömiä ja oikeasuhtaisia.

Ongelmalliseksi ikään perustuva erilaistaminen muodostuu silloin, kun suojeluperuste muuttuu holhoavaksi tai syrjäyttäväksi. Kriisiaika voi luoda paineita nähdä tietyt ikäryhmät joko riskitekijöinä tai taakkoina, jolloin yksilöllinen arviointi väistyy kollektiivisten oletusten tieltä. Esimerkiksi resurssien niukkuustilanteessa ikään perustuvat priorisoinnit voivat johtaa tilanteisiin, joissa perustuslain näkökulmasta hyväksyttävä peruste alkaa horjua. Ikä voi kriisiaikana toimia hyväksyttävänä perusteena erilaiselle kohtelulle, mutta vain silloin, kun yhteys toimenpiteen tavoitteen ja ikäperusteen välillä on selkeä ja näyttöön perustuva. Pelkkä hallinnollinen helppous tai yleinen riskimielikuva ei riitä oikeuttamaan poikkeamista yhdenvertaisuudesta.

Alkuperä on perustuslain 6 §:n luettelossa yksi kaikkein herkimmistä perusteista. Se kattaa kansallisen, etnisen ja usein myös kulttuurisen taustan, ja siihen liittyvä syrjintä on historiallisesti ollut syvälle juurtunutta. Kriisiaikana alkuperään perustuvan erottelun riski kasvaa merkittävästi, erityisesti tilanteissa, joissa kriisi liittyy ulkoiseen uhkaan, maahanmuuttoon tai kansainvälisiin jännitteisiin.

Oikeudellisesta näkökulmasta alkuperään perustuva erilainen kohtelu on poikkeuksellisen vaikeasti perusteltavissa hyväksyttävänä. Turvallisuuteen vetoaminen ei sellaisenaan riitä, jos toimenpiteet kohdistuvat kokonaisuun ryhmiin ilman yksilöllistä arviointia. Kriisiaika voi luoda poliittista ja yhteiskunnallista painetta kohdistaa valvontaa, rajoituksia tai epäluuloa tiettyihin alkuperäryhmiin, mutta perustuslain näkökulmasta tällaiset toimet ovat erityisen ongelmallisia.

Hyväksyttävä peruste voi teoriassa liittyä yksilölliseen turvallisuusarvioon tai objektiivisiin, todennettaviin seikkoihin, mutta alkuperä sellaisenaan ei voi toimia tällaisena perusteena. Jos kriisitoimet tosiasiallisesti kohdistuvat alkuperän perusteella, vaikka ne on muotoiltu neutraalisti, on kyse epäsuorasta syrjinnästä, jonka hyväksyttävyys on äärimmäisen rajallinen. Alkuperän kohdalla kriisiaika toimii usein pikemminkin varoitussignaalinä kuin oikeutuksena poikkeamiseen. Juuri kriisitilanteissa perustuslain yhdenvertaisuussäännöksen merkitys korostuu, sillä riski leimaamiseen, kollektiiviseen vastuuttamiseen ja oikeuksien kaventamiseen on suurimmillaan.

Sukupuolen, iän ja alkuperän tarkastelu osoittaa, että kriisiaika ei muodosta yleistä poikkeuslupaa yhdenvertaisuudesta. Se voi muuttaa olosuhteita ja vaikuttaa hyväksyttävän perusteen arviointiin, mutta perusoikeusjärjestelmän ydin säilyy ennallaan. Mitä lähempänä erottelun peruste on yksilön identiteettiä ja ihmisarvoa, sitä tiukempi on oikeudellinen arviointi. Kriisi ei siis hämää yhdenvertaisuuden rajoja – se tekee niistä entistä merkityksellisempiä.

Kieli, uskonto, vakaumus ja mielipiteet kriisiajassa – perusoikeuksien koetinkivet

Perustuslain 6 §:n 2 momentin luettelo siirtyy sukupuolen, iän ja alkuperän jälkeen perusteisiin, jotka liittyvät erityisen kiinteästi yksilön identiteettiin ja itseymmärrykseen. Kieli, uskonto ja vakaumus eivät ole vain tosiasiallisia ominaisuuksia, vaan ne kytkeytyvät yksilön kulttuuriseen, henkiseen ja moraaliseen olemassaoloon. Näiden perusteiden kohdalla kriisiajan jännite on usein erityisen terävä: yhtäältä yhteiskunnallinen tarve yhtenäisyyteen, tehokkuuteen ja turvallisuuteen korostuu, toisaalta juuri näihin perusteisiin kohdistuva rajoittaminen on historiallisesti ollut omiaan synnyttämään syvää eriarvoisuutta ja syrjintää.

Kieli on perustuslain 6 §:ssä mainituista perusteista erityislaatuinen, sillä se kytkeytyy läheisesti myös perustuslain muihin säännöksiin, erityisesti kielellisiin oikeuksiin. Kriisiaikana kieleen perustuva erilaistaminen nousee usein esiin hallinnollisena kysymyksenä: tiedottamisen nopeus, viranomaisohjeiden ymmärrettävyys ja toiminnan koordinointi voivat johtaa siihen, että käytännön toiminta painottuu enemmistökieleen tai valtakieleen.

Oikeudellisesta näkökulmasta kieleen perustuva erilainen kohtelu ei kuitenkaan ole lähtökohtaisesti hyväksyttävää, vaikka se olisi hallinnollisesti perusteltavissa. Kriisitilanne voi lisätä tarvetta selkeään ja nopeaan viestintään, mutta tämä ei oikeuta sivuuttamaan vähemmistökielisten tai vieraskielisten tosiasiallista mahdollisuutta ymmärtää heitä koskevia velvoitteita ja oikeuksia. Jos kriisitoimet tosiasiallisesti asettavat henkilöt eri asemaan kielen perusteella, kyse on yhdenvertaisuusongelmasta riippumatta siitä, onko erottelu ollut tarkoituksellista.

Hyväksyttävä peruste kieleen perustuvalla erilaistamisella voi kriisiaikana liittyä ainoastaan tilanteisiin, joissa vaihtoehtoiset keinot eivät ole tosiasiallisesti mahdollisia ja joissa erottelu on väliaikaista ja minimoitua. Esimerkiksi välittömässä hätätilanteessa ensivaiheen tiedottaminen yhdellä kielellä voi olla hyväksyttävää, mutta tämä peruste heikkenee nopeasti kriisin pitkittyessä. Oikeudellinen arviointi korostaa tällöin viranomaisen aktiivista velvollisuutta korjata kielellistä epätasa-arvoa heti kun olosuhteet sen sallivat. Kielen kohdalla kriisiaika ei siis luo uutta hyväksyttävää perustetta syrjinnälle, vaan ainoastaan korostaa viranomaisten velvollisuutta ennakoida ja ehkäistä tosiasiallista eriarvoistumista.

Uskonto on perustuslain 6 §:n luettelossa peruste, jonka kohdalla kriisiajan vaikutus näkyy erityisen selvästi. Historiallisesti kriisit – sodat, terroriuhat, pandemiat – ovat usein johtaneet uskonnollisten ryhmien leimaamiseen tai niiden toiminnan rajoittamiseen. Oikeudellisesti uskonnon asema on kuitenkin vahva: se liittyy kiinteästi uskonnonvapauteen ja yksilön ihmisarvoon. Kriisiaikana uskonnollisia käytäntöjä voidaan rajoittaa esimerkiksi kokoontumisten, liikkumisen tai terveyden suojelun perusteella. Tällöin ratkaisevaa on, kohdistuvatko rajoitukset uskonnolliseen toimintaan sinänsä vai yleisiin toimintoihin, joihin uskonnollinen toiminta kuuluu muiden joukossa. Jos uskonnollisia yhteisöjä kohdellaan samalla tavalla kuin muita vastaavia toimijoita, kyse ei välttämättä ole uskonnon perusteella tapahtuvasta erilaistamisesta.

Hyväksyttävä peruste uskonnon perusteella tapahtuvaan erilaiseen kohteluun on kuitenkin poikkeuksellisen kapea. Turvallisuuden vetoaminen ei oikeuta kohdistamaan rajoituksia uskonnollisiin ryhmiin yleistävästi tai ennakoivan epäluulon perusteella. Kriisiajan pelot voivat helposti johtaa siihen, että uskontoa käytetään tosiasiallisena, vaikkakin peiteltyinä, erotteluperusteena. Tällaisissa tilanteissa perustuslain 6 § edellyttää erityisen tarkkaa suhteellisuusarviointia. Oikeudellinen lähtökohta on, että uskonto ei voi sellaisenaan toimia hyväksyttävänä perusteena erilaiseen kohteluun, edes kriisiaikana. Ainoastaan uskonnollisen toiminnan konkreettiset, objektiivisesti arvioitavat vaikutukset voivat olla merkityksellisiä, ja silloinkin arvioinnin on oltava yksilöllistä ja tosiasioihin perustuvaa.

Vakaumus on perustuslain 6 §:n 2 momentin perusteista ehkä kaikkein tulkinnallisesti avoimin. Se kattaa uskonnollisen vakaumuksen lisäksi eettiset, filosofiset ja maailmankatsomukselliset näkemykset, jotka ohjaavat yksilön elämää. Kriisiaikana vakaumukseen perustuva erilaistaminen nousee usein esiin tilanteissa, joissa yksilön omat periaatteet asettuvat ristiriitaan viranomaisten määräämien velvoitteiden kanssa.

Oikeudellisesti vakaumuksen suoja on vahva, mutta ei ehdoton. Kriisitilanteissa yksilön vakaumukseen perustuvat valinnat voivat joutua väistymään yleisen turvallisuuden, terveyden tai yhteiskunnallisen toimivuuden vuoksi. Tämä ei kuitenkaan tarkoita, että vakaumus voisi toimia hyväksyttävänä perusteena syrjivälle kohtelulle. Ratkaisevaa on jälleen kerran se, kohdistuuko toimenpide vakaumukseen vai toimintaan, jolla on konkreettisia yhteiskunnallisia vaikutuksia.

Kriisiaikana syntyy helposti tilanne, jossa poikkeava vakaumus tulkitaan yhteiskunnalliseksi riskiksi. Tällöin vaarana on, että erilaiseen kohteluun ryhdytään enemmän mielikuvien ja

enemmistön normien kuin tosiasiallisen haitan perusteella. Perustuslain näkökulmasta tämä on ongelmallista: hyväksyttävä peruste edellyttää todellista, osoitettavaa yhteyttä vakaumuksen ilmenemisen ja kriisin hallinnan välillä.

Vakaumuksen kohdalla kriisiaika testaa erityisesti oikeusvaltion kykyä sietää poikkeavuutta. Jos kriisi johtaa siihen, että vain enemmistön vakaumukset hyväksytään yhteiskunnallisesti legitimeiksi, ollaan nopeasti perustuslain 6 §:n ydinalueen ulkopuolella.

Mielipide mainitaan perustuslain 6 §:n 2 momentissa omana syrjintäperusteenaan, mikä korostaa sen erityistä merkitystä demokraattisessa oikeusvaltiossa. Mielipide eroaa uskonnosta ja vakaumuksesta siinä, että se on usein ajankohtainen, muuttuva ja suoraan yhteiskunnalliseen keskusteluun kytkeytyvä. Juuri tästä syystä se on kriisiaikana erityisen altis eriarvoistavalle kohtelulle.

Kriisitilanteissa yhteiskunnallinen paine yhtenäisyyteen kasvaa. Poikkeavat näkemykset voidaan nähdä häiritsevinä, vastuuttomina tai jopa vaarallisina. Tällöin syntyy riski, että mielipiteen perusteella tapahtuva erilaistaminen normalisoituu: viranomaispäätökset, työnantajien toimet tai julkinen vallankäyttö voivat alkaa heijastaa käsitystä siitä, millaiset mielipiteet ovat ”hyväksyttäviä” kriisin aikana. Perustuslain näkökulmasta tämä on erityisen ongelmallista, sillä mielipiteen suoja on keskeinen edellytys poliittiselle pluralismille ja sananvapauden tosiasialliselle toteutumiselle.

Hyväksyttävän perusteen kynnyksellä mielipiteeseen perustuvalla erilaistamisella on erittäin korkea. Pelkkä mielipiteen epäsuosio, poikkeavuus tai ristiriita virallisen linjan kanssa ei voi koskaan muodostaa hyväksyttävää perustetta. Kriisiaikaan vetoaminen ei muuta tätä lähtökohtaa. Oikeudellisesti merkityksellistä voi olla ainoastaan mielipiteen ilmenemismuoto silloin, kun se täyttää jonkin muun oikeudellisesti relevantin kriteerin, kuten konkreettisen ja välittömän vaaran aiheuttamisen.

Kriisiaika paljastaa tässä suhteessa helposti liukuman mielipiteen ja toiminnan välillä. On olennaista erottaa toisistaan se, mitä ihminen ajattelee tai ilmaisee, ja se, mitä hän tosiasiallisesti tekee. Jos mielipide alkaa toimia tosiasiallisena perusteena erilaiseen kohteluun ilman selkeää yhteyttä konkreettiseen vahinkoon, ollaan perustuslain 6 §:n vastaisella alueella. Mielipide ei ole kriisin aikana heikommin suojattu – päinvastoin se on yksi niistä perusteista, joiden suojaaminen kertoo oikeusvaltion kestäväydestä.

Kielen, uskonnon, vakaumuksen ja mielipiteen tarkastelu osoittaa, että kriisiaika altistaa yhdenvertaisuuden ennen kaikkea normatiiviselle kaventumiselle: sille, että vain tietyt ilmaisut, identiteetit ja näkemykset koetaan yhteiskunnallisesti hyväksyttäväiksi. Näiden perusteiden kohdalla eriarvoistaminen tapahtuu usein epäsuorasti, hallinnollisten ratkaisujen, turvallisuuspuheen tai yhteiskunnallisen paineen kautta.

Hyväksyttävä peruste on näissä ryhmissä poikkeuksellinen ja tiukasti rajattu. Kriisi ei oikeuta kielellisten oikeuksien sivuuttamista, uskonnollisten ryhmien leimaamista, vakaumuksellisen poikkeavuuden tukahduttamista eikä mielipiteen perusteella tapahtuvaa erottelua. Päinvastoin: juuri kriisiaikana näiden perusteiden suojaaminen on välttämätöntä, jotta oikeusvaltiollinen järjestelmä ei muutu enemmistön pelkojen tai mieltymysten heijastumaksi.

Terveystila ja vammaisuus – suojelun ja erottelun ohut rajapinta kriisiajassa

Perustuslain 6 §:n 2 momentissa terveystila ja vammaisuus muodostavat oman erityisryhmänsä, jossa yhdenvertaisuuden ja suojelun välinen jännite on rakenteellinen. Toisin kuin esimerkiksi mielipiteen tai vakaumuksen kohdalla, terveystilaan ja vammaisuuteen perustuva erilaistaminen voi tietyissä tilanteissa liittyä nimenomaan yksilön suojaamiseen tai hänen tosiasiallisen asemansa huomioon ottamiseen. Kriisiaikana tämä jännite kärjistyy: samat toimenpiteet, jotka on tarkoitettu suojaaviksi, voivat johtaa eristämiseen, sivuuttamiseen tai tosiasialliseen syrjintään.

Terveydentila on syrjintäperuste, joka kriisiaikana nousee usein keskiöön. Erityisesti terveysuhkiin liittyvissä kriiseissä, kuten pandemioissa tai ympäristökatastrofeissa, yksilöiden terveydentilaa koskevat erot voivat olla tosiasiallisesti merkityksellisiä. Oikeudellisesti keskeinen kysymys ei ole se, voidaanko terveydentila ottaa huomioon, vaan se, miten ja millä edellytyksillä se voidaan tehdä yhdenvertaisuutta loukkaamatta.

Kriisiaikana terveydentilaan perustuva erilaistaminen perustellaan usein riskienhallinnalla. Tietyt henkilöt saatetaan sulkea työtehtävien ulkopuolelle, asettaa tiukempien rajoitusten piiriin tai priorisoida palveluissa. Hyväksyttävä peruste voi tällöin liittyä objektiivisesti todennettavaan lääketieteelliseen riskiin. Pelkkä oletus tai tilastollinen yleistys ei kuitenkaan riitä. Perustuslain näkökulmasta terveydentilaan perustuvan erottelun tulee nojata ajantasaiseen, luotettavaan tietoon ja olla yksilöllisesti perusteltavissa.

Ongelmalliseksi terveydentilaan perustuva erilaistaminen muodostuu silloin, kun suojaava tarkoitus kääntyy poissulkeväksi käytännöksi. Kriisi voi johtaa siihen, että terveydentilaa koskeva tieto alkaa toimia portinvartijana perusoikeuksiin. Jos yksilö suljetaan järjestelmällisesti koulutuksen, työn, liikkumisen tai palvelujen ulkopuolelle ilman jatkuvaa uudelleenarviointia, hyväksyttävän perusteen edellytykset alkavat murentua. Kriisi ei oikeuta terveydentilan pysyvää leimaamista.

Vammaisuus on perustuslain 6 §:n 2 momentissa peruste, jonka kohdalla yhdenvertaisuus edellyttää usein aktiivisia toimenpiteitä. Kyse ei ole vain syrjinnän kiellosta, vaan tosiasiallisen yhdenvertaisuuden turvaamisesta. Kriisiaikana tämä velvoite joutuu erityisen kovalle koetukselle, sillä poikkeusolot johtavat usein resurssien niukkuuteen ja toimintamallien yksinkertaistamiseen.

Kriisitilanteissa vammaiset henkilöt voivat joutua epäedulliseen asemaan esimerkiksi evakuoinneissa, terveydenhuollon priorisoinneissa tai digitaalisten palvelujen käytössä. Oikeudellisesti ratkaisevaa on, pidetäänkö näitä seurauksia väistämättöminä vai pyritäänkö niitä aktiivisesti ehkäisemään. Perustuslain yhdenvertaisuussäännöksen näkökulmasta pelkkä kriisiin vetoaminen ei riitä perusteeksi sivuuttaa vammaisten henkilöiden erityistarpeita.

Hyväksyttävä peruste vammaisuuteen perustuvaan erilaiseen kohteluun on äärimmäisen rajattu. Vammaisuus ei voi sellaisenaan toimia perusteena rajoituksille, vaan arvioinnin on kohdistuttava konkreettiseen toimintakykyyn suhteessa käsillä olevaan tilanteeseen. Kriisiaikana syntyy helposti käytäntöjä, joissa vammaiset henkilöt suljetaan pois päätöksenteosta tai palveluista sillä perusteella, että heidän huomioon ottamisensa koetaan liian hitaaksi tai monimutkaiseksi. Oikeudellisesti tämä on kestäväntöntä. Vammaisuuden kohdalla kriisiaika toimii paljastavana tekijänä: se osoittaa, kuinka vahvasti yhdenvertaisuus on kytketty rakenteisiin. Jos kriisinhallinta perustuu malleihin, jotka eivät ole saavutettavia tai mukautettavia, seurauksena on tosiasiallinen syrjintä riippumatta siitä, onko sitä tarkoitettu.

Terveydentilan ja vammaisuuden tarkastelu täydentää perustuslain 6 §:n 2 momentin kokonaisuutta osoittamalla, että kriisiaikana yhdenvertaisuuden haasteet eivät aina ilmene avoimena syrjintänä. Usein ne syntyvät hyvää tarkoittavista toiminnoista, jotka kuitenkin kaventavat yksilön asemaa pysyvästi tai suhteettomasti. Hyväksyttävä peruste voi kriisitilanteessa liittyä terveyden ja turvallisuuden suojaamiseen, mutta se ei saa johtaa ihmisarvon tai toimijuuden sivuuttamiseen. Kriisi ei muuta sitä peruslähtökohtaa, että jokainen yksilö on ensisijaisesti oikeuksien haltija, ei riskiluokka tai resurssikysymys. Juuri terveydentilan ja vammaisuuden kohdalla yhdenvertaisuus osoittaa, onko oikeusjärjestelmä aidosti perusoikeusmyönteinen vai ainoastaan normaaliajan ihanne.

Muu henkilöön liittyvä syy – avoin turvasäännös vai liukuma-alue?

Perustuslain 6 §:n 2 momentin viimeinen ilmaisu, ”tai muun henkilöön liittyvän syyn perusteella”, toimii eräänlaisena avoimena suojalausekkeena. Sen tarkoituksena on varmistaa, ettei yhdenvertaisuuden suoja rajoitu vain lueteltuihin perusteisiin, vaan kattaa myös muut yksilön identiteettiin tai henkilökohtaisiin ominaisuuksiin liittyvät tekijät. Juuri tämän avoimuuden

vuoksi kyseinen peruste on kriisiaikana erityisen merkityksellinen – ja erityisen altis väärinkäytölle.

Kriisitilanteissa syntyy helposti uusia kategorioita, joiden perusteella ihmisiä aletaan arvioida: oletettu lojaalisuus, riskikäyttäytyminen, sosiaalinen asema, asuinalue tai elämäntapa. Nämä eivät välttämättä kuulu nimenomaisesti lueteltuihin syrjintäperusteisiin, mutta voivat silti olla selvästi henkilöön liittyviä. Oikeudellisesti ratkaisevaa ei ole nimike, vaan se, perustuuko erilainen kohtelu yksilön tosiasialliseen toimintaan vai hänen henkilökohtaiseen asemaansa.

Hyväksyttävä peruste ”muun henkilöön liittyvän syyn” kohdalla edellyttää erityistä tarkkuutta. Kriisiaika ei oikeuta luomaan uusia epävirallisia syrjintäperusteita sillä verukkeella, etteivät ne kuulu perinteiseen luetteloon. Jos erilaistaminen kohdistuu piirteisiin, joihin yksilö ei voi vaikuttaa tai jotka liittyvät hänen identiteettiinsä, arviointi on perusoikeusmyönteisesti ankara.

Avoin muotoilu toimii siten kaksisuuntaisesti: se antaa perustuslain suojalle joustavuutta, mutta samalla se asettaa julkiselle vallalle korostuneen velvollisuuden perustella ratkaisunsa läpinäkyvästi. Kriisiaikana tämä velvollisuus ei kevene, vaan painottuu. ”Muu henkilöön liittyvä syy” on viime kädessä muistutus siitä, että yhdenvertaisuus ei ole vain luettelo kielletyistä erotteluperusteista, vaan periaate, joka suojaa yksilöä myös ennakoimattomissa ja poikkeuksellisissa tilanteissa.

2 Yhdenvertaisuus kriisiajassa työelämässä – työntekijät, viranhaltijat ja virkamiehet perusoikeuksien paineessa

Kriisi työnantajavallan kiihdyttimenä

Kriisiaika muuttaa työelämän oikeudellista maisemaa perustavanlaatuisesti. Olipa kyse turvallisuuspoliittisesta uhasta, pandemiasta, vakavasta häiriöstä huoltovarmuudessa tai poikkeusoloihin varautumisesta, kriisi vahvistaa työnantajavallan tosiasiallista painoarvoa. Päätöksiä tehdään nopeasti, hallinnollista harkintaa keskitetään ja yksilöllinen punninta jää usein kollektiivisten ratkaisujen varjoon. Juuri tässä tilanteessa yhdenvertaisuuden merkitys työelämässä korostuu: kriisi ei poista työnantajan velvollisuutta kohdella työntekijöitä ja viranhaltijoita tasapuolisesti, vaan pikemminkin lisää riskiä, että tästä velvollisuudesta poiketaan huomaamatta.

Perustuslain 6 § toimii myös työelämässä normatiivisena taustasäännöksenä, joka vaikuttaa sekä yksityisoikeudellisiin työsuhteisiin että julkisoikeudellisiin virka- ja virkasuhteisiin. Yhdenvertaisuus kriisiajassa luo vahvan teoreettisen perustan. Seuraavassa tarkastelussa tämä perusta ankkuroidaan työelämän konkreettisiin rakenteisiin: työnjohto- ja valvontaoikeuteen, palvelussuhteen ehtoihin, virkavelvollisuuksiin ja oikeussuojakeinoihin.

Yksityisellä sektorilla kriisitilanne johtaa usein tuotannon uudelleenjärjestelyihin, etätyön laajentamiseen, työaikojen muutoksiin ja henkilöstöä koskeviin valintoihin. Työnantajan direktio-oikeus antaa tähän laajan liikkumavaran, mutta yhdenvertaisuuslainsäädäntö – erityisesti **työsopimuslain** <<https://www.edilex.fi/lainsaadanto/20010055>> tasapuolisen kohtelun vaatimus ja yhdenvertaisuuslaki – rajaavat sitä myös kriisiaikana.

Syrjintäperusteiden vaikutus konkretisoituu esimerkiksi siinä, ketkä määrätään fyysiseen lähityöhön, ketkä siirretään etätyöhön ja ketkä vapautetaan tehtävistään. Jos ratkaisut tosiasiallisesti kasautuvat tiettyihin ikäryhmiin, terveydentilan omaaviin työntekijöihin tai tiettyä mielipidettä edustaviin henkilöihin, yhdenvertaisuusongelma syntyy riippumatta siitä, onko erottelu kirjattu avoimesti päätöksiin.

Kriisiaika houkuttelee työnantajaa perustelemaan ratkaisuja yleisillä viittauksilla tehokkuuteen, luotettavuuteen tai toimintavarmuuteen. Oikeudellisesti ratkaisevaa on kuitenkin se, ovatko nämä perusteet yksilöllisesti arvioituja ja suhteessa toimenpiteen vakavuuteen. Työntekijän mielipiteet, vakaumus tai oletettu lojaalisuus eivät voi muodostaa hyväksyttävää perustetta esimerkiksi työsuhteen päättämiseksi, tehtävien rajaamiselle tai urakehityksen estämiselle, vaikka

yhteiskunnallinen ilmapiiri kriisiaikana kannustaisi yhdenmukaisuuteen.

Kuntien ja hyvinvointialueiden viranhaltijoiden asema on kriisiaikana erityisen vaativa. He toimivat samanaikaisesti työntekijöinä ja julkisen vallan käyttäjinä. Tämä kaksijakoinen rooli altistaa heidät yhdenvertaisuusongelmille kahdella tasolla: sekä työnantajavallan kohteina että päätöksentekijöinä. Kriisitilanteessa viranhaltijoiden tehtäviä voidaan muuttaa, työvelvoitteita laajentaa ja virkapaikkaa siirtää. Vaikka viranhaltijan velvollisuus noudattaa työnantajan määräyksiä on laaja, se ei syrjäytä yhdenvertaisuuden vaatimusta. Esimerkiksi terveydentilaan, ikään tai vammaisuuteen perustuvat ratkaisut on perusteltava konkreettisilla ja ajantasaisilla seikoilla. Pelkkä oletus toimintakyvystä ei riitä.

Erytinen ongelma syntyy silloin, kun kriisi normalisoi hallinnollisen kategorisoinnin. Viranhaltijat voidaan jakaa ”kriittisiin” ja ”ei-kriittisiin” ilman läpinäkyviä kriteereitä. Jos tällainen jaottelu tosiasiallisesti heijastaa syrjintäperusteita – esimerkiksi alkuperää, kieltä tai vakaumusta – ollaan perustuslain 6 §:n ydinalueella. Viranhaltijan oikeusturva kriisiaikana ei saa kaventua hallinnollisen tehokkuuden nimissä.

Valtion virkamiehillä kriisiaika nostaa esiin lojaalisuusvelvollisuuden ja mielipiteenvapauden välisen jännitteen. Turvallisuuspoliittisessa kriisissä virkamiehiltä odotetaan yhtenäistä toimintaa ja viestintää. Tästä huolimatta perustuslain mukainen mielipiteen ja vakaumuksen suoja ei lakkaa virkasuhteen vuoksi. Oikeudellisesti on olennaista erottaa virkamiehen virkatehtävien hoitaminen hänen yksityisestä mielipiteenilmaisustaan. Kriisiaikana syntyy helposti liukuma, jossa virkamiehen kriittinen mielipide tulkitaan lojaalisuusvelvoitteen rikkomiseksi. Tällainen tulkinta on yhdenvertaisuuden näkökulmasta ongelmallinen, jos se kohdistuu valikoivasti tiettyihin näkemyksiin tai henkilöryhmiin.

Virkamiesoikeudellinen seuraamusjärjestelmä – huomautukset, varoitukset, virantoimituksesta pidättäminen – ei ole kriisiaikana vapaa perusoikeusrajoitusten arvioinnista. Jokainen seuraamus, joka tosiasiallisesti perustuu mielipiteeseen, vakaumukseen tai muuhun henkilöön liittyvään syyhyn, edellyttää erityisen painavaa ja yksilöllistä perustelua.

Kriisiajan työelämässä syrjintä ei useinkaan perustu yhteen perusteeseen, vaan niiden yhdistelmiin. Ikä, terveydentila ja vammaisuus voivat limittyä. Alkuperä, kieli ja mielipide voivat yhdessä johtaa epäluuloihin työntekijän luotettavuudesta. Yhdenvertaisuusoikeudellisesti tällainen kumuloituminen on erityisen ongelmallista, sillä se tekee syrjinnästä vaikeammin tunnistettavaa mutta vaikutuksiltaan syvempää. Työnantajan näkökulmasta kriisi ei oikeuta yksinkertaistamaan henkilöstöpolitiikkaa tavalla, joka sivuuttaa yksilölliset erot. Päinvastoin, mitä pidemmälle kriisi pitkittyy, sitä vahvemmaksi muodostuu velvollisuus arvioida ratkaisujen tosiasiallisia vaikutuksia eri henkilöstöryhmiin.

Kriisiaika ei muodosta työelämässä poikkeusaluetta, jossa yhdenvertaisuus voidaan sivuuttaa. Se toimii pikemminkin kestävyystestinä, joka paljastaa, kuinka syvälle perusoikeusajattelu on juurtunut työnantajakäytäntöihin ja hallintoon. Työntekijöiden, viranhaltijoiden ja virkamiesten asema kriisissä kertoo, pidetäänkö yhdenvertaisuutta aidosti oikeudellisena velvoitteena vai vain normaaliajan ideaalina.

Yhdenvertaisuus ei ole kriisiaikana työelämän hidaste, vaan sen legitimitetin edellytys. Ilman sitä työnantajavalta – olipa se yksityinen tai julkinen – menettää perusoikeudellisen oikeutuksensa. Kriisin jälkeen juuri nämä ratkaisut jäävät arvioitaviksi: ketä suojeltiin, kuka sivuutettiin ja millä perusteella. Oikeusvaltion näkökulmasta vain sellainen työelämä, joka kestää kriisin yhdenvertaisuudesta tinkimättä, kestää myös kriisin jälkeisen tarkastelun.

Eri syrjintäperusteet kriisiajassa työelämässä

Sukupuoleen perustuva syrjintä työelämässä ei kriisiaikana useinkaan ilmene avoimina päätöksinä, vaan rakenteellisina valintoina. Työnantajan tekemät ratkaisut työvelvoitteista, työajoista ja fyysisestä läsnäolosta voidaan perustella kriisin tehokkaalla hallinnalla, mutta ne voivat tosiasiallisesti kasautua sukupuolen mukaan.

Yksityisessä työsuhteessa sukupuoleen liittyvät oletukset voivat vaikuttaa siihen, ketkä määrätään riskialttiimpiin tehtäviin tai ketkä katsotaan joustavammaksi työvoimareserviksi.

Työsopimuslain <<https://www.edilex.fi/lainsaadanto/20010055>> tasapuolisen kohtelun vaatimus ei kriisiaikana väisty, vaikka työnantajan direktio-oikeus laajenee. Erityisen ongelmallisia ovat tilanteet, joissa työn järjestelyt nojaavat perinteisiin sukupuolirooleihin, esimerkiksi hoivavastuiden oletettuun jakautumiseen. Viranhaltijoiden ja virkamiesten osalta sukupuolisyrintä voi ilmetä tehtävien uudelleenjärjestelyissä, johtamisvastuiden jakamisessa tai kriisijohtoryhmiin valinnoissa. Kriisi voi legitimoida ”käytännölliset” ratkaisut, joissa sukupuolten välinen tasapaino sivuutetaan. Oikeudellisesti kyse ei kuitenkaan ole neutraalista harkinnasta, jos sukupuoli tosiasiallisesti vaikuttaa tehtäväjakoon ilman hyväksyttävää ja yksilöllisesti arvioitua perustetta.

Ikään perustuva erilaistaminen on työelämässä kriisiaikana poikkeuksellisen yleistä ja samalla helposti hyväksyttävissä olevaa. Ikäryhmiä voidaan suojella tai priorisoida, mutta juuri tämä hyväksyttävyyden oletus tekee ikäsyrynnästä vaarallisen huomaamatonta.

Työsuhteissa iän perusteella tehtävät ratkaisut näkyvät esimerkiksi etätyömääräyksissä, työtehtävien rajaamisessa tai määräaikaisissa vapautuksissa työvelvoitteista. Jos iäkkäämpi työntekijä suljetaan työstä ”hänen parhaakseen” ilman todellista valinnanmahdollisuutta tai yksilöllistä arviota, suojaava tarkoitus voi muuttua syrjäyttäväksi käytännöksi. Viranhaltijoiden ja virkamiesten kohdalla ikä voi kriisiaikana alkaa toimia epävirallisena kelpoisuusehtona. Nuoret saatetaan nähdä joustavampina ja vanhemmat vähemmän kriittisinä resursseina. Tällaiset oletukset eivät täytä perusoikeusjärjestelmän vaatimuksia, ellei niille ole selkeää ja näyttöön perustuvaa yhteyttä tehtävien sisältöön.

Alkuperään ja kansalaisuuteen perustuva syrjintä työelämässä korostuu kriiseissä, joissa turvallisuus, ulkopoliittinen tilanne tai huoltovarmuus ovat keskiössä. Työnantajilla – erityisesti julkisella sektorilla – voi olla houkutus arvioida henkilöstöä taustan perusteella, vaikka muodollisesti päätökset perustellaan luotettavuudella tai turvallisuusselvityksillä.

Yksityisellä sektorilla alkuperä voi vaikuttaa esimerkiksi siihen, ketkä valitaan kriittisiin tehtäviin tai ketkä jäävät organisaation ulkokehälle. Jos alkuperä tosiasiallisesti toimii luottamuksen mittarina, ollaan yhdenvertaisuuslain vastaisella alueella riippumatta siitä, miten päätökset on kirjattu. Viranhaltijoiden ja virkamiesten kohdalla alkuperään liittyvä syrjintä on erityisen ongelmallista, sillä se kytkeytyy suoraan julkisen vallan legitimeettiin. Turvallisuuden vetoaminen ei oikeuta yleisluonteisia oletuksia tai ryhmäkohtaisia epäluuloja. Yksilöllinen arviointi on kriisiaikana entistä välttämättömämpää.

Kieleen perustuva syrjintä työelämässä ilmenee kriisiaikana usein hallinnollisena sivuvaikutuksena. Nopea viestintä ja ohjeistus voivat tapahtua vain yhdellä kielellä, mikä asettaa työntekijät tosiasiallisesti eriarvoiseen asemaan. Työsuhteissa tämä voi tarkoittaa sitä, että kaikki työntekijät eivät ymmärrä velvoitteitaan, oikeuksiaan tai turvallisuusohjeita. Vastuu ei kuitenkaan siirry työntekijälle kriisin vuoksi. Jos työnantaja ei huolehdi kielellisestä saavutettavuudesta, seuraukset voivat muodostaa syrjintää, vaikka tarkoituksena ei olisi ollut erottelu. Julkisella sektorilla kielelliset oikeudet ovat erityisen painavia. Viranhaltijoiden ja virkamiesten osalta kriisi ei oikeuta sivuuttamaan kaksikielisyttä tai muiden kieliryhmien oikeuksia. Kielen sivuuttaminen kriisissä heikentää sekä työntekijöiden oikeusturvaa että viranomais toiminnan laillisuutta.

Uskonto ja vakaumus nousevat kriisiaikana työelämässä esiin erityisesti lojaalisuuden ja neutraaliuden vaatimusten kautta. Työnantaja voi pyrkiä rajoittamaan uskonnollisia ilmenemismuotoja vedoten kriisin hallintaan tai organisaation yhtenäisyyteen. Työsuhteissa uskonnon ja vakaumuksen rajoittaminen edellyttää aina konkreettista yhteyttä työtehtäviin. Pelkkä kriisin herättämä herkkyys ei riitä perusteeksi esimerkiksi uskonnollisten symbolien tai vakaumuksellisten ilmaisujen rajoittamiseen. Viranhaltijoiden ja virkamiesten osalta neutraalisuusvaatimus on vahvempi, mutta ei rajaton. Vakaumus ei saa toimia epävirallisena kriteerinä uralla etenemiselle, tehtävien jaolle tai luottamukselle. Kriisiaikana tämä raja on erityisen helppo ylittää.

Mielipiteeseen perustuva syrjintä on kriisiajan työelämässä yksi vakavimmista ja samalla vaikeimmin tunnistettavista ilmiöistä. Yhteiskunnallinen paine yhtenäisyyteen voi johtaa siihen, että kriittiset näkemykset tulkitaan ongelmallisiksi työnantajan näkökulmasta. Työntekijän mielipiteet eivät voi muodostaa perustetta epäedulliselle kohtelulle, ellei mielipiteen ilmeneminen konkreettisesti vaaranna työtehtävien hoitoa. Tämä kynnyks ei alene kriisiaikana. Virkamiehillä lojaalisuusvelvollisuus kaventaa mielipiteen ilmaisua, mutta ei poista sitä. Jos seuraamuksia kohdistetaan valikoivasti tiettyihin mielipiteisiin, kyse on perustuslain 6 §:n vastaisesta erottelusta.

Terveystilaan ja vammaisuuteen perustuva erilaistaminen työelämässä on kriisiaikana usein perusteltu suojeluna. Tämä ei kuitenkaan oikeuta pysyvää tai kategorista poissulkemista. Työntekijän sulkeminen työstä terveystilan perusteella edellyttää ajantasaista ja yksilöllistä arviota. Sama koskee viranhaltijoita ja virkamiehiä. Vammaisuuden kohdalla kriisi ei poista kohtuullisten mukautusten velvollisuutta, vaan pikemminkin testaa sen todellista sitovuutta.

Kriisiaika synnyttää helposti uusia epävirallisia erotteluperusteita: oletettu riskikäyttäytyminen, epäilty epäluotettavuus tai poikkeavat elämäntapavalinnat. Työelämässä nämä voivat ilmetä valinnoissa, joita ei koskaan kirjata auki. Perustuslain avoin syrjintäkielto kattaa myös nämä tilanteet. Kriisi ei oikeuta luomaan uusia kategorioita, joiden perusteella työntekijöitä tai viranhaltijoita kohdellaan eri tavoin ilman selkeää yhteyttä heidän tosiasialliseen toimintaansa.

Kun syrjintäperusteet sidotaan konkreettisesti työelämän rakenteisiin, käy ilmeiseksi, että kriisiaika ei luo uusia oikeudellisia vapauksia työnantajalle. Se ainoastaan lisää painetta tehdä ratkaisuja, jotka myöhemmin arvioidaan yhdenvertaisuuden näkökulmasta. Juuri työelämässä kriisin aikaiset valinnat paljastavat, onko yhdenvertaisuus ymmärretty perusoikeudeksi vai hallinnolliseksi rasitteeksi.

Yhdenvertaisuus kriisiajassa työelämässä – perusoikeuksien soveltamisen todellinen koetinkivi

Työelämä muodostaa kriisiaikana erityisen merkittävän areenan yhdenvertaisuuden toteutumiseksi. Toisin kuin monilla muilla elämänalueilla, työelämässä perusoikeudet eivät toteudu yksinomaan julkisen vallan suorien päätösten kautta, vaan ne välittyvät työnantajavallan, organisatoristen ratkaisujen ja hallinnollisten käytäntöjen kautta. Juuri tästä syystä yhdenvertaisuuden loukkaukset työelämässä jäävät kriisitilanteissa usein vähemmälle huomiolle: ne näyttävät teknisinä, välttämättöminä tai tehokkuuteen perustuvina ratkaisuina, vaikka niiden tosiasialliset vaikutukset kohdistuvat yksilöihin syvästi ja pitkäkestoisesti.

Kriisiaikana työnantajavallan painopiste siirtyy helposti yksilöllisestä harkinnasta kollektiivisiin ratkaisuihin. Työtehtäviä järjestellään uudelleen, velvollisuuksia laajennetaan ja resursseja kohdennetaan kiireellisesti. Tässä prosessissa yhdenvertaisuus ei useinkaan romahda avoimena normirikkomuksena, vaan asteittaisena siirtymänä kohti hyväksytyä erilaistamista. Kun tietyt työntekijät tai viranhaltijat toistuvasti rajataan tiettyihin tehtäviin, suljetaan päätöksenteon ulkopuolelle tai asetetaan poikkeuksellisten velvoitteiden kohteeksi, syntyy tosiasiallista eriarvoisuutta, vaikka muodollinen syrjintäkielto säilyisi koskemattomana.

Työelämän erityinen haaste kriisiaikana liittyy hyväksyttävän perusteen käsitteeseen. Työnantajan näkökulmasta kriisi tarjoaa runsaasti perusteluja, jotka ensi silmäyksellä vaikuttavat asiallisilta: turvallisuus, toimintavarmuus, huoltovarmuus, luotettavuus tai organisaation yhtenäisyys. Perusoikeudellisesti ratkaisevaa ei kuitenkaan ole perustelun sanamuoto, vaan se, miten perustetta sovelletaan. Jos hyväksyttäväksi esitetty peruste alkaa tosiasiallisesti kytkeytyä sukupuoleen, ikään, alkuperään, kieleen, vakaumukseen, mielipiteeseen tai terveystilaan, ollaan nopeasti perustuslain 6 §:n ydinalueella.

Yksityisellä sektorilla tämä näky erityisesti direktio-oikeuden käytössä. Työnantajan oikeus määrätä työn tekemisestä laajenee kriisissä, mutta sen perusoikeudelliset rajat eivät katoa. Työntekijän asema voi heikentyä merkittävästi, jos kriisin varjolla hyväksytään ratkaisuja, jotka

normaalitilanteessa edellyttäisivät tarkkaa yhdenvertaisuusarviointia. Työelämän näkökulmasta kriisi paljastaa, kuinka haavoittuva tasapuolisen kohtelun vaatimus on silloin, kun se törmää tehokkuus- ja turvallisuusargumentteihin.

Julkisella sektorilla yhdenvertaisuuden merkitys korostuu kaksinkertaisesti. Kuntien, hyvinvointialueiden ja valtion viranhaltijat eivät ole ainoastaan työnantajavallan kohteita, vaan myös julkisen vallan käyttäjiä. Jos heidän oma asemansa kriisissä määrittyy eriarvoisesti syrjintäperusteiden kautta, heijastuu tämä väistämättä myös kansalaisiin kohdistuvaan päätöksentekoon. Yhdenvertaisuus työelämässä ei siten ole pelkästään yksilön oikeusturvakysymys, vaan osa julkisen vallan legitimitettä.

Erittymisen ongelmallisia ovat tilanteet, joissa kriisi normalisoi hallinnollisen luokittelun. Kun henkilöstö jaetaan kriittisiin ja ei-kriittisiin, luotettaviin ja epävarmoihin tai joustaviin ja joustamattomiin, syntyy helposti uusia epävirallisia syrjintäkriteerejä. Nämä kategoriat eivät perustu lakiin, mutta ne ohjaavat tosiasiallisesti työntekijöiden ja viranhaltijoiden asemaa. Perustuslain 6 §:n avoin muotoilu kattaa myös nämä tilanteet: erottelun oikeudellinen arviointi ei riipu siitä, onko peruste nimetty vai vaiettu.

Työelämässä kriisiajan syrjintäperusteet myös kumuloituvat. Ikä, terveydentila ja vammaisuus voivat yhdessä johtaa poissulkemiseen, jota perustellaan suojeluna. Alkuperä, kieli ja mielipide voivat yhdessä synnyttää epäluottamusta, jota ei koskaan lausuta ääneen. Oikeudellisesti tällainen kumuloituminen on erityisen ongelmallista, sillä se vaikeuttaa syrjinnän tunnistamista ja oikeussuojan toteutumista. Kriisi ei kuitenkaan muuta todistustaakkaa eikä oikeudellista arviointia: myös epäsuora ja rakenteellinen syrjintä kuuluu yhdenvertaisuussuojan piiriin.

Kriisin jälkeinen tarkastelu kohdistuu usein yksittäisiin päätöksiin, mutta työelämän näkökulmasta olennaisempaa on rakenteellinen muutos. Tilapäisiksi tarkoitetut ratkaisut voivat jäädä pysyviksi käytännöiksi. Se, mikä kriisissä hyväksyttiin poikkeuksena, voi muodostua uudeksi normaaliksi. Juuri tässä kohdin yhdenvertaisuuden merkitys korostuu erityisesti työelämässä: jos kriisiajan ratkaisuja ei arvioida perusoikeusnäkökulmasta, ne jäävät osaksi organisaatiokulttuuria.

Yhdenvertaisuus kriisiajassa ei siten ole työelämässä abstrakti periaate, vaan konkreettinen mittari sille, kuinka vakavasti oikeusvaltio ottaa omat sitoumuksensa. Työntekijöiden, viranhaltijoiden ja virkamiesten kohtelu kriisissä paljastaa, nähdäänkö heidät ensisijaisesti resurssina vai oikeuksien haltijoina. Vain jälkimmäinen lähestymistapa on yhteensopiva perustuslain 6 §:n kanssa.

Työelämän näkökulmasta yhdenvertaisuus ei ole kriisinhallinnan este, vaan sen ehto. Kriisi voi edellyttää joustoja, mutta se ei oikeuta luopumaan perusoikeudellisesta arvioinnista. Päinvastoin: mitä vakavampi kriisi, sitä painavampi on velvollisuus varmistaa, etteivät sen seuraukset kohdistu yksilöihin sattumanvaraisesti tai syrjivästi. Työelämässä tämä velvollisuus konkretisoituu päivittäin – ja juuri siksi se on yksi oikeusvaltion todellisista kestävyyskokeista.

3 Yhdenvertaisuus suomalaisessa kriisi- ja murrosajassa – konkreettisia esimerkkejä 2000-luvulta

Monia erilaisia esimerkkejä

Suomalainen oikeusvaltio on perinteisesti nähty yhdenvertaisuuden näkökulmasta vakaana ja institutionaalisesti vahvana. Perustuslain 6 §:n syrjintäkielto sekä sitä täydentävä erityislainsäädäntö ovat luoneet normatiivisesti korkean suojatason. Tästä huolimatta myös Suomessa 2000-luvulla on esiintynyt tilanteita, joissa yhdenvertaisuus on joutunut konkreettiseen koetukseen. Nämä tilanteet eivät useinkaan ole ilmenneet avoimina perusoikeusloukkauksina, vaan oikeudellisesti vaikeina rajatapauksina, joissa hyväksyttävän perusteen ja tosiasiallisen eriarvoisuuden välinen jännite on korostunut.

Yksi keskeinen esimerkkikokonaisuus liittyy pandemiatilanteeseen vuosina 2020–2022. Tällöin jouduttiin tekemään laajamittaisia rajoituspäätöksiä, jotka kohdistuivat eri väestöryhmiin eri tavoin. Erityisesti iäkkäisiin henkilöihin kohdistetut suojelutoimenpiteet – kuten

liikkumissuosituksset, vierailurajoitukset hoivayksiköissä ja sosiaalisen eristämisen korostaminen – herättivät kysymyksen siitä, missä määrin suojelutarkoitus muuttui tosiasialliseksi syrjäyttämiseksi. Oikeudellisessa arvioinnissa keskeiseksi nousi, perustuivatko rajoitukset riittävän yksilölliseen ja ajantasaiseen riskinarvioon vai yleistettyihin ikäkatgorioihin. Vaikka tavoitteena oli suojella haavoittuvia ryhmiä, seurauksena saattoi olla heidän oikeudellisen asemansa kaventuminen suhteettomasti.

Pandemia nosti esiin myös terveydentilaan liittyviä yhdenvertaisuuskysymyksiä. Rokotuksiin, testaukseen ja niin sanottuihin koronapasseihin liittyneet käytännöt loivat tilanteita, joissa yksilöiden pääsy palveluihin tai työtehtäviin riippui terveydellisestä statuksesta. Oikeudellisesti keskeinen kysymys oli, milloin tällainen erottelu perustui hyväksyttävään ja välttämättömään tavoitteeseen ja milloin se alkoi muodostaa epäsuoraa syrjintää. Erityisen ongelmallisia olivat tilanteet, joissa yksilölliset terveydelliset syyt – kuten rokotusesteet – eivät käytännössä johtaneet riittäviin mukautuksiin.

Toinen merkittävä kokonaisuus liittyy turvapaikanhakijoihin ja maahanmuuttoon kohdistuneisiin käytäntöihin erityisesti vuoden 2015 jälkeisessä tilanteessa. Vastaanottokeskusten perustaminen, turvapaikkamenettelyjen nopeuttaminen sekä palautuskäytäntöjen tiukentaminen herättivät kysymyksiä yhdenvertaisesta kohtelusta suhteessa muihin väestöryhmiin. Vaikka valtiolla on oikeus säädellä maahanmuuttoa, oikeudellinen arviointi kohdistui siihen, kohdeltiinko yksilöitä heidän oikeusturvansa kannalta riittävän yksilöllisesti vai muodostuiko menettelyistä rakenteellisesti eriarvoistavia. Erityisesti alkuperään ja kansalaisuuteen liittyvät oletukset saattoivat vaikuttaa päätöksentekoon tavalla, joka oli vaikeasti erotettavissa hyväksyttävästä turvallisuus- tai maahanmuuttopoliittisesta harkinnasta.

Työelämässä yhdenvertaisuuskysymykset ovat konkretisoituneet useilla eri tavoilla. Yksi esiin noussut ilmiö on niin sanottu “sopivuuden” ja “luotettavuuden” arviointi rekrytoinneissa ja tehtävien jaossa. Vaikka nämä käsitteet ovat työnantajalle sinänsä hyväksyttäviä arviointiperusteita, ne voivat käytännössä kytkeytyä kieleen, alkuperään tai jopa mielipiteisiin. Oikeudellisesti ongelmalliseksi tilanne muodostuu silloin, kun arviointikriteerit jäävät epämääräisiksi ja mahdollistavat syrjintäperusteiden epäsuoran vaikutuksen ilman, että niitä koskaan nimetään. Erityisesti julkisella sektorilla tällaiset käytännöt kytkeytyvät suoraan julkisen vallan legitimeettiin.

Kielelliset oikeudet ovat muodostaneet Suomessa oman erityisen yhdenvertaisuuskysymystensä kentän. Kaksikielisyyden toteutuminen käytännössä – erityisesti sosiaali- ja terveystalveluissa sekä hallinnollisissa päätöksenteossa – on ajoittain osoittautunut puutteelliseksi. Kriisi- ja uudistustilanteissa, kuten sosiaali- ja terveydenhuollon rakenneuudistuksissa, on ollut nähtävissä riski, että kielellinen yhdenvertaisuus jää hallinnollisen tehokkuuden varjoon. Oikeudellisesti kyse ei ole pelkästään palvelun laadusta, vaan perusoikeudesta käyttää omaa kieltään viranomaisasioinnissa.

Viime vuosina keskustelua on herättänyt myös mielipiteeseen ja vakaumukseen liittyvä kohtelu erityisesti julkisessa keskustelussa ja työelämässä. Sosiaalisen median aikakaudella yksilöiden ilmaisemat näkemykset voivat johtaa seurauksiin työsuhteessa tai julkisessa asemassa. Vaikka työnantajalla ja viranomaisilla on oikeus puuttua toimintaan, joka konkreettisesti vaarantaa työtehtävien hoitamisen tai luottamuksen, raja mielipiteen ja toiminnan välillä on ajoittain hämärtynt. Oikeudellinen kysymys on tällöin, kohdistuvatko seuraamukset tosiasialliseen toimintaan vai yksilön ajatteluun ja sen ilmaisemiseen.

Yhdenvertaisuuskysymykset ovat nousseet esiin myös sukupuoleen ja sukupuoli-identiteettiin liittyvissä kysymyksissä. Esimerkiksi translaisäädännön uudistaminen on herättänyt laajaa oikeudellista keskustelua siitä, miten yksilön oikeus määritellä oma identiteettinsä suhteutuu hallinnollisiin rekistereihin ja oikeudellisiin kategorioihin. Samalla on jouduttu punnitsemaan eri ryhmien oikeuksien välistä tasapainoa tilanteissa, joissa yhdenvertaisuuden toteuttaminen yhdelle ryhmälle herättää kysymyksiä toisen ryhmän asemasta. Tällaiset tilanteet osoittavat, ettei yhdenvertaisuus ole yksiselitteinen periaate, vaan edellyttää jatkuvaa oikeudellista punnintaa.

Näitä esimerkkejä yhdistää se, että yhdenvertaisuus ei ole Suomessa murtunut avoimena normirikkomuksena, vaan pikemminkin tilanteissa, joissa hyväksyttävän perusteen rajat ovat olleet tulkinnanvaraisia. Kriisit, yhteiskunnalliset murrokset ja hallinnolliset uudistukset luovat paineita yksinkertaistaa päätöksentekoa, mutta juuri tällöin yhdenvertaisuuden oikeudellinen merkitys korostuu. Kysymys ei ole vain siitä, kohdellaanko ihmisiä muodollisesti samalla tavalla, vaan siitä, tunnistetaanko päätösten tosiasialliset vaikutukset eri ryhmiin.

Suomalaisen oikeusvaltion vahvuus on ollut kyky korjata ja arvioida näitä tilanteita jälkikäteen oikeudellisin keinoin. Samalla nämä tapaukset osoittavat, että yhdenvertaisuus ei ole saavutettu tila, vaan jatkuva prosessi. Se edellyttää herkkyyttä tunnistaa myös sellaiset eriarvoistavat rakenteet, jotka eivät näyttäydy välittömästi oikeudellisina ongelmina. Juuri tässä mielessä 2000-luvun suomalaiset kokemukset vahvistavat yleisemmän havainnon: yhdenvertaisuus ei katoa kerralla, vaan se voi kaventua huomaamatta – ja juuri siksi sen suojaaminen edellyttää jatkuvaa oikeudellista valppautta.

Yhdenvertaisuus, kansallinen turvallisuus ja valikoiva kohtelu – suomalainen rajatapaus

Venäjän hyökkäys Ukrainaan vuonna 2022 on muuttanut Suomen oikeudellista toimintaympäristöä tavalla, jossa yhdenvertaisuuden arviointi ei enää tapahdu pelkästään perusoikeusdogmatiikan sisällä, vaan kytkeytyy tiiviisti turvallisuuspoliittisiin realiteetteihin. Tämä on johtanut tilanteisiin, joissa yksilöitä kohdellaan eri tavoin kansalaisuuden, alkuperän tai geopoliittisen aseman perusteella. Oikeudellinen kysymys ei kuitenkaan ole se, onko tällainen erilaistaminen sinänsä sallittua, vaan se, milloin se täyttää hyväksyttävän perusteen, välttämättömyyden ja oikeasuhtaisuuden vaatimukset.

Venäjän ja Suomen kaksoiskansalaisten asema on tästä näkökulmasta erityisen herkkä. Perustuslain kannalta Suomen kansalaisuus on keskeinen oikeudellisen aseman määrittäjä, eikä kaksoiskansalaisuus lähtökohtaisesti oikeuta heikompaan kohteluun. Turvallisuuspoliittisessa tilanteessa kaksoiskansalaiseen voi kuitenkin kohdistua epäluuloja esimerkiksi turvallisuus selvityksissä tai virkatehtävien jaossa. Oikeudellisesti ratkaisevaa on, kohdistuuko arvio yksilölliseen toimintaan ja todelliseen riskiin vai pelkkään kansalaisuuteen tai oletettuun lojaalisuuteen. Jälkimmäinen lähestymistapa on ongelmallinen perustuslain 6 §:n näkökulmasta, sillä kansalaisuus tai alkuperä ei sellaisenaan voi muodostaa hyväksyttävää perustetta erilaiseen kohteluun ilman konkreettista ja yksilöllistä riskiperustetta.

Venäläisiin kohdistuvat kiinteistökauppojen rajoitukset asettuvat samaan jännitteeseen. Lainsäädännöllisesti on mahdollista rajoittaa kiinteistöjen hankintaa kansallisen turvallisuuden perusteella, erityisesti strategisesti merkittävillä alueilla. Tällainen sääntely voi täyttää hyväksyttävän perusteen vaatimukset, jos se perustuu objektiivisiin turvallisuusarvioihin ja kohdistuu täsmällisesti riskialttiisiin tilanteisiin. Ongelmalliseksi tilanne muodostuu, jos rajoitukset kohdistuvat kategorisesti tietyn valtion kansalaiseen ilman yksilöllistä arviointia. Tällöin oikeudellinen arvio siirtyy lähemmäs alkuperään perustuvaa erottelua, jonka hyväksyttävyyden perusoikeusjärjestelmässä poikkeuksellisen kapea.

Ukrainalaisten asema Suomessa puolestaan nostaa esiin niin sanotun positiivisen erottelun kysymyksen. Ukrainalaisille on myönnetty tilapäistä suojelua ja laajempia oikeuksia oleskeluun, työntekoon ja sosiaaliturvaan kuin monille muille ryhmille vastaavissa tilanteissa. Oikeudellisesti tämä ei ole automaattisesti yhdenvertaisuusperiaatteen vastaista. Perusoikeusjärjestelmä sallii erilaisen kohtelun, jos sille on hyväksyttävä peruste ja jos se tähtää tosiasiallisen yhdenvertaisuuden edistämiseen. Ukrainan tilanteessa perusteena on ollut aseellinen konflikti ja siihen liittyvä humanitaarinen hätä, joka on tunnustettu myös Euroopan unionin tasolla. Tällainen sääntely ei siten ole yhdenvertaisuusarvioinnin ulkopuolella, mutta se voi täyttää hyväksyttävyyden kriteerit, kunhan se on oikeasuhtaista ja sidottu nimenomaiseen suojelutarpeeseen.

Kansainvälisen oikeuden ja perustuslain näkökulmasta ulkomaalaisilla ei ole samanlaista oikeutta

maahantuloon kuin kansalaisilla. Tästä huolimatta myös maahanmuuttopolitiikassa yhdenvertaisuusperiaate asettaa rajoja: erottelun tulee perustua hyväksyttäviin ja objektiivisiin syihin. Venäjän kansalaisten maahantulon rajoituksia on perusteltu ulko- ja turvallisuuspoliittisilla syillä sekä EU-tason linjauksilla. Oikeudellisesti keskeinen kysymys on, ovatko rajoitukset yleisluonteisia ja kategorisia vai mahdollistavatko ne yksilöllisen harkinnan. Mitä kategorisempia rajoitukset ovat, sitä lähemmäs tullaan perusoikeudellisesti ongelmallista aluetta.

Yhdenvertaisuusperiaatteen ytimeen kuuluu kysymys, missä määrin ulkoinen konflikti voi oikeuttaa sisäisesti kollektiiviseen kohteluun, ja missä kohdin oikeudellinen arviointi edellyttää yksilöllisyyttä. Valko-Venäjän kansalaisten rinnastaminen venäläisiin on tästä näkökulmasta erityisen paljastava esimerkki, sillä se testaa suoraan sitä, kuinka pitkälle turvallisuusperusteinen ajattelu voi ulottua ilman, että se alkaa horjuttaa perustuslain 6 §:n ydinsisältöä.

Oikeudellinen lähtökohta on selvä: yhdenvertaisuuden arviointi kohdistuu yksilöihin, ei ryhmiin. Vaikka oikeusjärjestys tunnistaa tilanteita, joissa ryhmäkohtainen sääntely on välttämätöntä – esimerkiksi kansalaisuuteen perustuvassa maahantulosääntelyssä – tämä ei poista vaatimusta siitä, että erottelun tulee olla asiallisesti perusteltua ja oikeasuhtaista. Valko-Venäjän kansalaisten asema suhteessa Ukrainassa käytävään sotaan on tässä mielessä oikeudellisesti erilainen kuin Venäjän kansalaisten, sillä Valko-Venäjä ei ole samalla tavalla sodan osapuoli, vaikka sen rooli konfliktissa on poliittisesti ja sotilaallisesti läheinen. Jos nämä kaksi ryhmää rinnastetaan kategorisesti ilman erillistä arviointia, oikeudellinen perustelu alkaa nojata enemmän geopoliittiseen assosiaatioon kuin yksilölliseen tai edes valtiolliseen vastuuseen.

Tällainen kollektiivinen rinnastaminen on yhdenvertaisuuden näkökulmasta ongelmallista erityisesti siksi, että se siirtää arvioinnin painopisteen yksilön toiminnasta hänen taustaansa. Perustuslain 6 §:n kannalta juuri tämä on se kohta, jossa hyväksyttävän perusteen kynnyksessä nousee korkeimmaksi. Alkuperä, kansalaisuus tai poliittinen konteksti voivat olla osa arviointia, mutta ne eivät sellaisinaan voi korvata konkreettista ja yksilöllistä perustetta. Muussa tapauksessa riskinä on, että oikeudellinen arvio muuttuu implisiittiseksi kollektiiviseksi vastuuttamiseksi – ilmiöksi, jota yhdenvertaisuussäännös nimenomaan pyrkii estämään.

Toisaalta on tunnistettava, että kansainväliseen konfliktiin liittyvät turvallisuusarviot voivat ulottua myös kolmansien valtioiden kansalaisiin. Oikeudellisesti tämä ei kuitenkaan oikeuta automaattista rinnastamista, vaan edellyttää eriytettyä ja perusteltua arviointia. Turvallisuusperuste voi olla hyväksyttävä, mutta sen soveltamisen tulee olla täsmällistä: mitä väljemmäksi yhteys yksilön ja riskin välillä muodostuu, sitä heikommaksi käy myös erottelun oikeudellinen kestävyys. Valko-Venäjän kansalaisten kohdalla tämä tarkoittaa, että pelkkä geopoliittinen läheisyys ei voi toimia riittävänä perusteena samanlaisiin rajoituksiin kuin suoraan sodan osapuolen kansalaisiin kohdistuvat toimet.

Silloin, kun konflikti on ulkoinen, korostuu sisäisen oikeusjärjestyksen velvollisuus säilyttää perusoikeudellinen arviointi erillään konfliktin logiikasta. Jos ulkoinen sota alkaa ohjata sisäistä oikeudellista kohtelua siten, että yksilöitä arvioidaan ensisijaisesti heidän oletetun ryhmäsidonnaisuutensa perusteella, oikeusvaltio alkaa omaksua konfliktin ajattelutavan osaksi omaa toimintaansa. Tämä ei tarkoita, etteikö kollektiivisia elementtejä sisältävä sääntely olisi koskaan sallittua. Kysymys on pikemminkin aste-erosta ja kontrollista. Mitä laajempi ja kategorisempi erottelu on, sitä painavimmat perustelut se edellyttää ja sitä vahvemmin korostuu tarve yksilöllisiin poikkeuksiin ja tapauskohtaiseen harkintaan. Yhdenvertaisuus ei siis sulje pois ryhmäperusteista sääntelyä, mutta se rajoittaa sen käyttöä ja edellyttää jatkuvaa oikeudellista arviointia.

Kriisitilanteessa oikeusjärjestys joutuu tasapainoilemaan ennakoivan turvallisuusajattelun ja yksilöllisen oikeussuojan välillä. Yhdenvertaisuus toimii tässä tasapainossa eräänlaisena jarruna: se estää siirtymästä liian nopeasti kollektiivisiin oletuksiin ja muistuttaa, että oikeudellinen vastuu ei ole siirrettävissä ryhmätasolle ilman erittäin painavia perusteita. Juuri tällaisissa rajatapauksissa mitataan oikeusvaltion kykyä säilyttää oma normatiivinen identiteettinsä. Yhdenvertaisuus ei edellytä sokeutta turvallisuusriskien suhteen, mutta se edellyttää, että riskit

arvioidaan oikeudellisesti kurinalaisesti – ei poliittisen tai psykologisen paineen ohjaamana. Tässä mielessä Ukrainan sota on esimerkki siitä, kuinka helposti ulkoinen kriisi voi alkaa muokata sisäisen oikeuden peruseriaatteita, ellei niitä tietoisesti pidetä erillään.

Ukrainan sotaan liittyviä ilmiöitä yhdistää se, että turvallisuusperusteet ovat nousseet keskeiseksi oikeudelliseksi argumentiksi. Turvallisuus on sinänsä hyväksyttävä ja usein painava peruste, mutta se ei ole avoin valtakirja poiketa yhdenvertaisuudesta. Oikeusvaltiollinen haaste on siinä, että turvallisuusargumentti on luonteeltaan abstrakti ja vaikeasti todennettava, mikä lisää riskiä yleistykseen ja kategorisointiin. Perusoikeusjärjestelmä vastaa tähän edellyttämällä yksilöllistä arviointia, suhteellisuutta ja jatkuvaa uudelleenarviointia.

Kokonaisuutena tarkasteltuna Suomi ei ole näissä kysymyksissä yhdenvertaisuuden ulkopuolella, vaan nimenomaan sen ytimessä. Kyse on klassisesta oikeusvaltion rajatilanteesta: kuinka pitkälle voidaan mennä turvallisuuden nimissä ilman, että perusoikeusjärjestelmän perusta alkaa murentua. Yhdenvertaisuuden näkökulmasta ratkaisevaa ei ole se, että erilaista kohtelua esiintyy, vaan se, miten tarkasti ja läpinäkyvästi sen perusteet kyetään oikeudellisesti perustelemaan. Lopulta nämä kysymykset palautuvat samaan perusongelmaan kuin monet muutkin kriisiajan ilmiöt: kohdellaanko yksilöitä ensisijaisesti ryhmänsä edustajina vai oikeuksien haltijoina. Mitä enemmän ratkaisut nojaavat ensimmäiseen, sitä suurempi on riski, että yhdenvertaisuus kaventuu – usein huomaamatta ja vähitellen.

Yhteenvedo – kaksi rinnakkaista logiikkaa

Kriisiaikoina kollektiivinen ajattelutapa ei ole poikkeus vaan pikemminkin sääntö. Se liittyy inhimilliseen tarpeeseen yksinkertaistaa monimutkaista todellisuutta: ryhmäjaottelut, oletukset ja yleistykset tarjoavat nopeita vastauksia tilanteissa, joissa epävarmuus on suurta. Oikeudellisesta näkökulmasta juuri tämä tekee tilanteesta kiinnostavan – ja samalla riskialttiin. Yhdenvertaisuuseriaate on nimenomaan rakennettu vastapainoksi tällaiselle kollektiiviselle ajattelulle.

Voidaan sanoa, että tässä on kaksi rinnakkaista logiikkaa. Yhteiskunnallinen ja psykologinen logiikka suosii kriisissä ryhmäperusteista hahmottamista: “ketkä kuuluvat mihinkin” ja “keihin voidaan luottaa”. Oikeudellinen logiikka kulkee päinvastaiseen suuntaan: se pyrkii purkamaan juuri näitä yleistyksiä ja palauttamaan tarkastelun yksilöön, konkreettisiin tekoihin ja todennettaviin riskeihin. Mitä voimakkaammaksi ensimmäinen logiikka kriisissä muuttuu, sitä tärkeämmäksi jälkimmäinen muodostuu.

On myös ymmärrettävää, että suuri osa ihmisistä kokee kollektiivisen lähestymistavan intuitiivisesti oikeutetuksi. Se näyttäytyy usein “maalaisjärkenä” tai varovaisuutena. Oikeusvaltion kannalta keskeinen kysymys ei kuitenkaan ole, mikä tuntuu perustellulta, vaan mikä kestää oikeudellisen arvioinnin: onko erottelulla riittävän täsmällinen, yksilöllisesti perusteltavissa oleva ja suhteellisuusvaatimuksen täyttävä peruste.

Tässä mielessä voidaan sanoa, että oikeusvaltio toimii eräänlaisena hidastimena. Se ei kiellä reagoimasta kriiseihin eikä sivuuta turvallisuushuolia, mutta se pakottaa käsittelemään ne rakenteellisesti kurinalaisella tavalla. Tämä voi näyttäytyä arjessa joskus “liiallisena varovaisuutena” tai jopa naiiviutena, mutta pitkällä aikavälillä juuri tämä erottaa oikeusvaltiollisen järjestelmän kollektiiviseen vastuun logiikasta.

Arvioinnin tulisi pysyä yksilöllisenä – on hyvin linjassa tämän oikeudellisen tradition kanssa. Samalla on hyvä tunnistaa, että jännite ei todennäköisesti poistu: kriisit tuottavat jatkuvasti painetta siirtyä kohti kollektiivisia ratkaisuja. Siksi kysymys ei ole niinkään siitä, voittaako jompikumpi lähestymistapa, vaan siitä, kuinka hyvin oikeusjärjestelmä ja sen toimijat kykenevät pitämään kiinni yksilöllisestä arvioinnista myös silloin, kun se on vaikeinta. Juuri tällaisissa havainnoissa näkyy usein pitkä kokemus ja oikeudellinen ajattelutapa: kyky erottaa se, mikä tuntuu perustellulta, siitä, mikä on oikeudellisesti kestävä.

4 Yhdenvertaisuus kriisiajassa – oikeusvaltion kestävyyskoe

Ei sivuseikka vaan laaja ja moniulotteinen turva

Perustuslain 6 §:n 2 momentti hahmottaa yhdenvertaisuuden suojan laajana ja moniulotteisena kokonaisuutena. Sukupuoli, ikä, alkuperä, kieli, uskonto, vakaumus, mielipide, terveydentila, vammaisuus sekä muu henkilöön liittyvä syy eivät muodosta vain luetteloa kielletyistä erotteluperusteista, vaan ne piirtävät kartan niistä kohdista, joissa vallankäyttö on historiallisesti ollut altista väärinkäytöksille. Kriisiaika ei muuta tätä karttaa, mutta se lisää sen lukemiseen painetta: poikkeusolot paljastavat, kuinka sitoutunut oikeusjärjestys on omiin periaatteisiinsa silloin, kun niiden noudattaminen on vaikeinta.

Yhdenvertaisuus ei ole kriisiaikana sivuseikka, joka voidaan siirtää syrjään tehokkuuden tai turvallisuuden nimissä. Päinvastoin, juuri kriisitilanteissa yhdenvertaisuus toimii oikeusvaltion kynnyskysymyksenä. Kun yhteiskunnalliset olosuhteet muuttuvat nopeasti ja päätöksenteko tiivistyy, kasvaa riski siitä, että yksilöitä aletaan tarkastella ryhminä, riskitekijöinä tai hallinnollisina muuttujina. Perustuslain yhdenvertaisuussäännös asettuu tätä kehitystä vastaan muistuttamalla siitä, että jokainen ihminen on ensisijaisesti oikeuksien haltija, ei kriisinhallinnan väline.

Kriisiajan oikeudellinen haaste ei ole siinä, etteikö erilainen kohtelu olisi koskaan sallittua. Hyväksyttävän perusteen käsite antaa julkiselle vallalle liikkumavaraa myös poikkeuksellisissa oloissa. Tämä liikkumavara ei kuitenkaan ole avoin valtakirja. Hyväksyttävä peruste edellyttää aina asiallista yhteyttä tavoiteltuun päämäärään, välttämättömyyttä sekä oikeasuhtaisuutta. Kriisi voi vaikuttaa siihen, miten näitä kriteereitä punnitaan, mutta se ei poista niitä. Mitä syvemmälle erottelu ulottuu yksilön identiteettiin ja ihmisarvoon, sitä tiukemmaksi oikeudellinen arviointi muodostuu. Hyväksyttävän perusteen arviointi kytkeytyy perusoikeusjärjestelmässä välttämättömyyden, oikeasuhtaisuuden ja asiallisen yhteyden vaatimukseen, joita kriisitilanne voi kiristää, mutta ei syrjäytä.

Tarkastelu osoittaa, että kriisiaikana yhdenvertaisuus murenee harvoin avoimen normirikkomuksen kautta. Useammin kyse on asteittaisesta liukumisesta: hallinnolliset käytännöt yksinkertaistuvat, poikkeuksista tulee sääntöjä ja tilapäisistä ratkaisuista pysyviä rakenteita. Kielen, uskonnon, vakaumuksen ja mielipiteen kohdalla tämä ilmenee normatiivisena kaventumisena – vain tietyt ilmaisut ja näkemykset koetaan hyväksyttäviksi. Terveydentilan ja vammaisuuden kohdalla suojelutarkoitus voi kääntyä poissulkemiseksi. Alkuperän, sukupuolen ja iän kohdalla puolestaan yhteiskunnalliset oletukset voivat huomaamatta alkaa ohjata vallankäyttöä enemmän kuin yksilöllinen arviointi.

Perustuslain 6 §:n erityinen vahvuus on sen avoimuus. Ilmaisuihin ”muu henkilöön liittyvä syy” estää sen, että yhdenvertaisuuden suoja jäisi kiinni vain menneisyyden syrjintämuotoihin. Samalla tämä avoimuus asettaa julkiselle vallalle erityisen vastuun: kriisiaikana syntyy helposti uusia, epävirallisia erottelukriteerejä, joita ei tunnusteta syrjinnäksi, koska niille ei ole vakiintunutta nimeä. Juuri tällaisissa tilanteissa yhdenvertaisuussäännöksen periaatteellinen luonne korostuu. Kyse ei ole siitä, onko tietty peruste mainittu laissa, vaan siitä, perustuuko erilaistaminen yksilön tosiasialliseen toimintaan vai hänen henkilökohtaiseen asemaansa.

Työelämän tarkastelu osoittaa, että kriisiaikana yhdenvertaisuus ei vaarannu ensisijaisesti avoimien normirikkomusten kautta, vaan työnantajavallan ja hallinnollisten käytäntöjen huomaamattoman laajenemisen seurauksena. Kun päätöksenteko keskitetään, harkintaa yksinkertaistetaan ja yksilöllinen arviointi korvautuu yleisillä luokitteluilla, syrjintäperusteet alkavat vaikuttaa tosiasiallisesti ilman, että niitä koskaan nimetään. Työntekijöiden, viranhaltijoiden ja virkamiesten asema kriisissä paljastaa, kuinka hauras tasapuolisen kohtelun vaatimus on silloin, kun se asetetaan vastakkain tehokkuuden, turvallisuuden tai toimintavarmuuden kanssa. Perustuslain 6 § ei kuitenkaan tunne kriisiajan työnantajapoikkeusta: hyväksyttävän perusteen vaatimus säilyy, ja sen oikeudellinen kynnys nousee sitä korkeammaksi, mitä syvemmälle ratkaisut ulottuvat yksilön identiteettiin ja ihmisarvoon.

Työelämässä yhdenvertaisuus toimii siten oikeusvaltion konkreettisena mittarina. Se, miten

henkilöstöä kohdellaan kriisin aikana, heijastuu paitsi yksilöiden oikeusturvaan myös julkisen vallan legitimitettiin ja organisaatioiden pysyviin rakenteisiin. Tilapäisiksi tarkoitettut ratkaisut voivat muuttua uusiksi normeiksi, ellei niitä arvioida perusoikeusnäkökulmasta myös jälkikäteen. Kriisi ei oikeuta syrjinnän normalisoitumista, vaan korostaa velvollisuutta tunnistaa ja purkaa eriarvoistavia käytäntöjä erityisesti työelämässä, jossa vallankäyttö on jatkuvaa ja vaikutukset pitkäkestoisia. Yhdenvertaisuuden säilyminen kriisissä ei ole hallinnollinen yksityiskohta, vaan osoitus siitä, kestäkö oikeusvaltio painetta silloin, kun sen periaatteiden noudattaminen on vaikeinta.

Lopulta yhdenvertaisuus kriisiajassa on kysymys oikeusvaltion identiteetistä. Kriisit ovat ohimeneviä, mutta niiden aikana tehdyt ratkaisut jättävät pysyviä jälkiä oikeusjärjestelmään ja yhteiskunnallisiin käytäntöihin. Jos yhdenvertaisuudesta aletaan tinkiä kriisin varjolla, syntyy helposti uusi normaali, jossa poikkeus muuttuu perusteluksi. Perustuslain 6 § muistuttaa siitä, että oikeusvaltio ei ole vain sääntöjen kokoelma, vaan sitoumus kohdata yksilöt tasavertaisina myös silloin, kun se on poliittisesti epämukavaa tai hallinnollisesti hankalaa. Yhdenvertaisuus ei siis ole kriisinhallinnan vastavoima, vaan sen ehto. Vain sellainen yhteiskunta, joka kykenee säilyttämään perusoikeuksiensa ytimen poikkeuksellisissa oloissa, voi uskottavasti väittää toimivansa oikeusvaltiona myös kriisin jälkeen.

Jatkuvaa ponnistelua – ulkopuolisia katseita

Tarkasteluun voidaan liittää vielä yksi näkökulma, joka on oikeudellisesti hienovarainen mutta käytännössä ratkaiseva: kriisiajan vaikutusten havaitsemisen vaikeus silloin, kun elämme itse niiden keskellä.

Kriisiajan erityispiirre ei ole ainoastaan normien koetteleminen, vaan myös havaintokyvyn asteittainen sopeutuminen. Oikeudellisessa mielessä tämä tarkoittaa sitä, että hyväksyttävän perusteen arviointikehys voi huomaamatta liukua. Se, mikä poikkeustilanteen alussa näyttäytyä tilapäisenä ja tarkoin rajattuna toimenpiteenä, alkaa vähitellen näyttäytyä normaalina hallinnollisena käytäntönä. Tämä ei johdu yksinomaan vallankäytön tietoisesta laajentamisesta, vaan myös siitä, että oikeudelliset toimijat – viranomaiset, tuomioistuimet, työnantajat ja kansalaiset – omaksuvat kriisin kielen ja logiikan osaksi arkipäiväistä arviointiaan. Tällöin yhdenvertaisuuden kannalta keskeinen kysymys ei ole enää pelkästään se, mitä tehdään, vaan myös se, mitä pidetään enää ongelmallisena.

Juuri tästä syystä oikeusvaltion kannalta keskeinen turvamekanismi on ajallinen ja institutionaalinen etäisyys. Riippumattomat tuomioistuimet, laillisuusvalvojat, tutkimus ja vapaa julkinen keskustelu toimivat eräänlaisina “ulkopuolisina katseina”, jotka kykenevät arvioimaan kriisiajan ratkaisuja ilman niiden synnyttämää välitöntä painetta. Myös oikeudellisen argumentaation systematiikka – suhteellisuus, välttämättömyys ja hyväksyttävän perusteen täsmällinen arviointi – toimii suojana tätä liukumaa vastaan. Ne pakottavat kysymään yhä uudelleen, perustuuko erottelu tosiasialliseen ja yksilöllisesti arvioituun tarpeeseen vai onko se seurausta tottumuksesta, pelosta tai hallinnollisesta mukavuudesta.

Niille, jotka katsovat, ettei tällainen kehitys koske “meitä”, oikeudellinen vastaus on pidättyvä mutta selkeä. Perusoikeusjärjestelmä ei perustu oletukseen erityisestä kansallisesta poikkeuksellisuudesta tai immunitetista, vaan yleispäteviin rakenteellisiin riskeihin. Historia osoittaa, että yhdenvertaisuuden kaventuminen ei useinkaan ala suurista ja näkyvistä ratkaisuksista, vaan vähittäisistä siirtymistä, jotka kussakin hetkessä vaikuttavat perustelluilta. Oikeudellisessa tarkastelussa ratkaisevaa ei ole se, pidämmekö itseämme oikeusvaltiona, vaan se, täyttävätkö yksittäiset toimenpiteet perusoikeusrajoituksille asetetut kriteerit myös silloin, kun niiden kohteena ovat vähemmistöt, poikkeavat mielipiteet tai haavoittuvat ryhmät.

Kriisiajan viimeinen ja ehkä vaativin opetus liittyykin itsevarmuuden ja oikeudellisen valppauden suhteeseen. Mitä vahvempi on usko siihen, ettei oikeusvaltion periaatteista poiketa, sitä suurempi on riski, ettei poikkeamia tunnisteta ajoissa. Yhdenvertaisuuden näkökulmasta tämä merkitsee velvollisuutta jatkuvaan kriittiseen arviointiin myös silloin, kun ulkoista pakkoa ei enää koeta.

Oikeusvaltio ei säily kriisissä itsestään, vaan edellyttää tietoista pyrkimystä nähdä myös se, mihin olemme jo ehtineet tottua.

Kirjoita Edilexiin <<http://www.edilex.fi/kirjoita>>

- Mikäli Sinulla on ajankohtainen juridinen aihe josta haluaisit kirjoittaa artikkelin **Lakikirjastoon** <<https://www.edilex.fi/lakikirjasto>> tai vaikkapa lyhyen kolumnin **Vierashuoneeseen** <<http://www.edilex.fi/uutiset/vierashuone>>, ota yhteyttä **Edilex-toimitukseen** <<https://www.edilex.fi/yhteystiedot/toimitus>> (**toimitus@edilex.fi**).
Lue lisää <<http://www.edilex.fi/kirjoita>>

Toimittaja: Jani Surakka, Edilex-toimitus (**jani.surakka@edilex.fi**)